

Keskustelu

Anne Leppäjärvi

Faktantarkistuksen opetuksessa kaiken perusta on kontekstin taju

Ensimmäisessä toimittajapestissäni Warkauden Lehdessä kesällä 1996 työkoneessani ei ollut internetyhteyttä. Tällä tarinalla on aina yhtä vaikuttavaa aloittaa tunti uusien toimittajaopiskelijoiden kanssa: harva juttu saa luokan niin hiljaiseksi. Tarina on hyödyllinen muutenkin. Sen myötä on nimittäin näppärä kuvata paitsi mitä kaikkea digitaalinen toimintaympäristö on toimittajan työssä ja yleisön median käytössä mullistanut myös mitä se ei ole muuttanut. Vaikka tietoa pystyy hankkimaan, tarkistamaan ja välittämään nopeammin, yksi vaihe ei digitaalisuuden ja internetin myötäkään ole nopeutunut: ihmisen ajattelu.

Juuri ajattelutyöstä journalismibisneksessä on kuitenkin mitä suurimmissa määrin kysymys. Yleisö maksaa ammattitaitoisesti, journalistisin perustein tuotetusta, luotettavasta ja kontekstiin asetetusta tiedosta. Sen tuottaminen vaatii aikaa - ja no, sitä ajattelu.

Faktantarkistus haastaa kokeneenkin toimittajan

Toimittajan ajattelutyötä nopeuttavat järjestelmälliset faktantarkistustaidot. Kokemukseni toimittajaopiskelijana, toimittajana ja nyt toimittajien kouluttajana on, että niiden on liian suoraviivaisesti ajateltu kuuluvan ikään kuin sisäänrakennettuna journalistin ammattitaitoon. Vaikka faktapohjaisuus sinänsä on erottamaton osa journalistista arvo-pohjaa, taidot kuitenkin vaativat aina opettelua ja niitä voi kehittää. Tämä koskee myös jo alalla olevia toimittajia: digitaalisuus on tuonut uusien haasteiden lisäksi myös uusia välineitä esimerkiksi juuri faktantarkistukseen. Niiden käyttäminen täytyy opetella, vaikka journalistina olisi jo kuinka hyvä ja kokenut tahansa. Hakukoneet, sosiaalinen media, niin sanottu deep web sekä robotiikka höykyttävät työprosesseja ja toimittajan perusosaamisvaatimuksia.

Noita alan perusosaamisvaatimuksia me toimittajia kouluttavissa korkeakouluissa pohdimme työksemme. Haaga-Helian nelivuotisessa toimittajakoulutuksessa medianomin alempi korkeakoulututkinto on 240 opintopisteen laajuinen. Yksi opintopiste tarkoittaa laskennallisesti 27 tuntia opiskelijan työtä eli meillä on käytössämme noin 6500 tuntia aikaa toimittajan ammattitaidon rakentamiseen. Työmme on tehdä mahdollisimman hyviä, kauaskantoisia päätöksiä siitä, mitä osaamista 6500 tuntiin tarvitaan

seuraavaksi ja mitä voidaan poistaa, vähentää tai yhdistellä uudella tavalla. Viime vuosina esimerkiksi taiton ja valokuvauksen tunteja on vähennetty, datajournalismi ja mobiilijournalismi taas ovat saaneet omat kurssinsa. Toisaalta sosiaalinen media journalistisena välineenä ei ole enää erillisen kurssin aihe, vaan se on mukana kaikilla journalistisen työn kursseilla.

Uusimme viimeksi opetussuunnitelmamme syksyllä 2016. Uutena siihen nostimme nimenomaan faktantarkistustaidot omana, kaikille toimittajaopiskelijoille pakollisena kurssina. Tällä päätöksellä halusimme varmistaa, että jokainen meiltä valmistuva journalisti paitsi osaa faktantarkistuksen perusteet myös nimenomaan ymmärtää ne erillisenä taitona, jota on kehitettävä edelleen ja josta on pidettävä huolta.

Ansaintamalli perustuu tarkistettuihin faktoihin

Kyse ei ole siitä, etteivätkö faktapohjaisuuden eetos ja sitä tukeva osaaminen olisi olleet aiemminkin osa opetussuunnitelmaa. Omat kurssinsa on pitkään ollut niin tiedonhankinnalle, tilastojen käyttämiselle toimittajan työssä kuin toimittajan etiikallekin. Faktantarkistuksen kirjaaminen tällä tasolla erilliseksi perustaidoksi tuntui tarpeelliselta reaktiolta aikaan, jossa on liikkeellä niin monenlaisia faktoja, faktojen välittäjiä ja motiiveja niitä välittää. Virheellistä tietoa ei välitetä vain vahingossa. Niin tehdään myös tahallaan, propagandana, satiirina ja ansaitsemistarkoituksessa. Tähän journalistit voivat vastata terästämillä vielä entisestään omaa työprosessiaan ja välittämällä toimintamalliaan läpinäkyvämmiin myös yleisölle. Faktoiltaan tarkistettu tieto erottaa journalismin muusta tiedonvälityksestä. Siitä voi toimittaja olla ylpeä ja siihen journalismi myös liiketoimintana perustuu.

Faktantarkistusorganisaatiot eri puolilla maailmaa tekevät arvokasta työtä, mutta yleisölle ei pidä syntyä väärinkäsitystä, että faktantarkistus tarkoittaisi vain jo julkaistujen faktojen tarkistamista ja rankkaamista todeksi, puolitodeksi tai valheeksi. Faktantarkistus ei ole hävinnyt tai häviämässä mihinkään journalistisesta työprosessista ja se tehdään nimenomaan ennen tiedon julkaisemista.

Yksi ojentautuminen yleisöä kohti on tänä syksynä toteutuva valtakunnallinen vapaaehtoisten toimittajien Faktana, kiitos! -koulukiertue, jota tuotan ja joka on saanut Tiina ja Antti Herlinin säätiön apurahan. Alakouluista toiselle asteella ulottuvilla vierailuilla toimittajat avaavat journalismia suhteessa muuhun median sisältöön, neuvovat oppilaita faktojen arvioinnissa sekä korostavat jokaisen omaa vastuuta tiedosta, jota hän päättää levittää eteenpäin (lisätietoa kiertueesta faktanakiitos.fi).

Sudenkuoppa epäsuhda asiantuntijapari

Faktantarkistuksen peruskurssimme ajoitukseksi valittiin ensimmäisen opiskeluvuoden toinen puolikas, jolla perehdytään syvemmin myös haastattelutaitoihin. Ensimmäisen puolen vuoden aikana on saavuttu ymmärrys journalistisesta arvopohjasta, etiikasta ja lainsäädännöstä sekä saatu haltuun journalistisen työprosessin perusta. Tulevana keväänä edessä on toinen toteutus tänä syksynä aloittaneelle 40 opiskelijan ryhmälle.

Haastattelutekniikan ja faktantarkistuksen kurssit tukevat toisiaan erinomaisesti: haastateltavia on arvioitava tietolähteinä, mutta toisaalta he vievät myös muiden lähteiden luo sekä aktiivisesti että toimittajan tekemän itsenäisen verifiointin kautta.

Haastattelun jälkeen toimittajan on syytä jatkaa kysymysten esittämistä, nyt koskien haastateltaviensa lähteitä ja todisteita: Kuka tiedon on tuottanut? Milloin tieto on tuotettu? Missä tieto on tuotettu? Miten tieto on tuotettu? Ovatko esimerkiksi vertailut tilastot varmasti laadintatavoiltaan vertailukelpoisia? Mitä tarkoitusta varten tieto on tuotettu? Miksi juuri tämä henkilö sanoo juuri nyt näin? Millaiseen jatkumoon tieto tulee? Mihin sitä voi verrata - aiempiin vuosiin, naapurimaihin? Mistä ei puhuta lainkaan?

Myös haastateltavan asiantuntijuutta on arvioitava: Onko kyseessä viranomaishaastattelu, kokijan haastattelu tai asiantuntijahaastattelu - miten ne poikkeavat toisistaan ylipäätään? Missä määrin asiantuntija voi olla joko tahallaan tai tahattomasti esimerkiksi poliittisen tai taloudellisen intressiryhmän asialla?

Yleinen sudenkuoppa on erilaisten asiantuntijälähteiden epäsuhtainen rinnastaminen. Usein nähty pari ovat tutkija ja niin kutsuttu kokemusasiantuntija. Tulevan toimittajan on oleellista ymmärtää, että molempien henkilöiden omat kokemukset ovat yhtä arvokkaita, mutta yksittäisen ihmisen kokemus ja tieteellisen tutkimuksen tuottama tieto eivät sitä ole. Varoittavia esimerkkejä on valitettavasti valittavaksi saakka myös niin sanotusta sitaattijournalismista. Kiireessäkin vastuu julkaistun tiedon paikkansapitävyydestä ei siirry haastateltavalle, vaan journalistin vastuu ulottuu sitaattimerkkien sisäänkin jäävään tietoon.

Journalistin ammattitaitoa on myös ymmärtää milloin mielipide, ennustus tai johtopäätös pitää julkaista, vaikka sitä ei voi tarkistaa tai jopa kun tietää, ettei se ole totta. Vastuullista sitaattien käyttöä on riittävän kontekstin antaminen: missä yhteydessä henkilö tämän sanoo?

Tietoa on opittava myös vaatimaan

Tietolähteet eivät ole faktoiltaan samanarvoisia. Emme voikaan vain mekaanisesti neuvoa opiskelijalle, että toimittaja tarvitsee kaksi toisistaan riippumatonta lähdeä. Faktantarkistuksen kurssilla kysymykset jatkuvat: Millaista tietoa juuri tästä lähteestä kannattaa hankkia? Mitä journalistisia ongelmia voi liittyä kyseisellä tavalla saatuun tietoon? Miten nämä ongelmat ovat ratkaistavissa? Mitkä ovat aiheen kannalta ensisijaiset lähteet - eivät aina ensimmäisenä mieleen tulevat tai ensinnä tavoitetut? Ketkä oikeasti tietävät aiheesta eniten ja millä perusteella?

Erilaisten haastateltavien lisäksi arvioidaan lähteinä toimittajan omia havaintoja, tutkimuslaitoksia, tilastoja, kansalaisjärjestöjä, kuvatiedostoja, niin sanottua big dataa ja kirjallisia lähteitä. Alusta saakka tuleville toimittajille on muistutettu, että tietoa on muuallakin kuin verkossa ja että tietoa on osattava pyytää oikeasta paikasta. Jos ensimmäiseen aineistopyyntöön ei vastata, on syytä kertoa myös vastapuolelle julkisuuslainsäädännöstä. Jos toimittaja ei hyödynnä julkisuuslainsäädäntöä koko sen laajuudessa, vahingonkärsijöitä olemme me kaikki kansalaiset.

Mittasuhteet ovat osa faktantarkistusta

Kuten on jo selväksi tullut, faktantarkistuksen perusteita opettaessa tärkeitä ovat kysymyslistat ja apuvälineiden opettelu. Kaiken pohjana on kuitenkin faktan olemuksen ymmärtäminen ylipäätään: fakta ei ole yksin mitään, sen merkitys on aina kontekstissa. Toimittajien tehtävä ei ole tuottaa maailmaan vain lisää faktoja vaan lisää ymmärrystä. Tärkeimpiä oppeja opiskelijoillemme onkin, ettei faktantarkistus ole toimittajan työssä

mukana vain tiedonhankintavaiheessa. Se on osa jokaista työvaihetta aiheen valinnasta lähtien: Miksi tästä aiheesta kannattaa tehdä juttu juuri nyt ja tästä näkökulmasta? Jos kerromme asiasta näin, miltä muut ilmiöt näyttävät sen rinnalla: ovatko mittasuhteet oikeat? Vaikka jutun jokainen yksittäinen fakta olisi oikein, voi silti olla, ettei sitä ole journalistisesti perusteltua julkaista.

Kokonaisuuden faktapohjaisuutta varmistavat kysymykset jatkuvat julkaisupäätöksen jälkeenkin. Journalismi on valintaa ja hierarkiaa: Kuinka paljon tilaa juttu saa suhteessa kokonaisuuteen? Kuka saa sanoa ensimmäisenä, kuka saa viimeisen sanan? Miten tiedot vaikuttavat toisiinsa? Entäpä muoto: miten tekstin, kuvan, äänen, liikkuvan kuvan ja infografiikan tarjoamat faktat vaikuttavat toisiinsa?

Tiimityötä, jossa mukana robotit

Faktantarkistuksen kurssiin kuuluu myös työskentely harjoitustoimituksessa faktantarkistajana. Nopeasti syntyy ymmärrys, ettei ihminen voi yhdellä lukemalla, katsomalla tai kuulemalla keskittyä moneen asiaan samanaikaisesti. Yhdellä kertaa voi keskittyä kieleen, toisella rakenteeseen. Faktojen tarkistamiseen keskittyminen vaatii oman kертansa. Toisen toimittajan jutusta faktoja tarkistaessa kyse on osin nimistä ja numeroista, mutta myös kontekstista: tarjoaako juttu ymmärrystä maailmasta vai jättääkö se jälkeensä lisää hämmennystä?

Toimittajan faktantarkistustaitoihin kuuluu myös itsereflektio. Omat kokemukset ja asenteet vaikuttavat työprosessin eri vaiheissa, vaikka pyrkimyksenä olisi tasapuolisuus ja puolueettomuus. Kollega voi auttaa näkemään sellaista, jolle itse on sokea: Onko juuri tämä verbi sitaatin perässä todenmukainen kuvaus tilanteesta? Onko jokainen sana tarpeellinen ja ajateltu - onko jotain "jopa sata kappaletta", "vain sata kappaletta" vai "sata kappaletta"? Eihän toimittaja ole luonut omia syy- ja seuraussuhteita: asiat voivat olla myös sattumaa. Harjoitustoimituksen faktantarkistusvuorojen tavoitteena on myös palautteen antamisen ja saamisen sekä argumentoinnin kulttuurin vahvistaminen toimituksissa uusien alalle tulijoiden myötävaikutuksella. Faktantarkistus on tiimityötä.

Tiimin uusimpia jäseniä ovat robotit. Robotiikka tuo uusia mahdollisuuksia tarkistaa faktoja, käsitellä valtaviakin tietomääriä, nuuskia uutisia ja saada "hälyjä" esimerkiksi tietyllä verkkosivulla tapahtuvista muutoksista. Robotti tiimin jäsenenä mahdollistaa journalismia, jollaista ei ole aiemmin ihmisvoimin ollut mahdollista tehdä, ja jättää ihmisvoimille lisää aikaa sen erityistaidolle, ajattelulle.

Ajattelu-aikaa tarvitaan muun muassa juuri sen miettimiseen, miten automatiikkaa ylipäätään parhaiten hyödynnettäisiin nimenomaan laadukkaan journalismin tekemisessä. Toimitusten tulee hahmottaa ja päättää, mitä työprosessin osia ja rutiineja voidaan automatisoida, mitä sisältöä tuottaa automatiikan avulla ja mitä robotille tuon kaiken saavuttamiseksi pitää ihmisen osata opettaa. Näitä mietimme myös toimittajakoulutuksessa osana jatkuvaa opetussuunnitelmatyötämme: mitä kaikkea tämä osa alan kehitystä journalistin perusosaamisen kannalta seuraavaksi tarkoittaakaan.